

AD FONTES!

DOI: 10.33608/0236-1477.2021.04.97-116
УДК 82-94 “11”

Геннадій НОГА, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
e-mail: noga@ilnan.gov.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7535-6330>

КИЇВСЬКЕ ЛІТОПИСНЕ ЗВЕДЕННЯ XII ст.: АВТОР У ПОШУКАХ ГЕРОЯ

У статті проаналізовано особливості організації фрагмента тексту Київського зведення за 40—50-ті роки XII ст. Підтверджено, що автор не просто мав на меті возвеличити свого князя-патрона, а намагався змодельювати ідеальний образ правителя, описуючи діяння та характеризуючи особистість деяких зверхників свого часу. Уточнено жанрові особливості Повісті про Ізяслава, яка суттєво відрізняється від інших повістей, виокремлених дослідниками у складі Київського ізводу (Повість про смерть Андрія Боголюбського, Повість про похід Ігоря Святославича на половців), що присвячені одній важливій події із життя князів. Повість про Ізяслава — це великий за обсягом і за хронологією охоплених подій текст. Тому цей твір запропоновано означити як повість-хроніка або біографічна літописна повість.

Ключові слова: літопис, повість, Київське зведення, діалог, герой.

23 травня виповнилося 50 років Геннадієві Миколайовичу Нозі — кандидатові філологічних наук, старшому науковому співробітнику Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Закінчив Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. У 1993 р. став аспірантом Інституту літератури, 1996 р. захистив кандидатську дисертацію. Ав-

Ц и т у в а н н я: *Нога Г.* Київське літописне зведення XII ст.: автор у пошуках героя // Слово і Час. 2021. № 4 (718). С. 97—116. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2021.04.97-116>

тор численних статей у фахових виданнях, монографії «Звичаї тієї з давніх школярів бували...: (Український святковий бурлеск XVII—XVIII століть)» (2001), статей до Шевченківської енциклопедії в 6 т. (т. 1, 2, 5). Співавтор видання «Історія української літератури» у 12 т. (2014; Т. 2. Давня література (друга половина XVI—XVIII ст.); розділи «Гумористично-бурлескне віршування», «Вірші-травестії», «Сатиричне віршування»), колективної монографії «Українська культура: еволюція кризової свідомості» (2013, розділ «Формування ефективної освітньої політики в Україні»). Геннадій Нога — учений секретар Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (2002—2015) та спеціалізованої вченої ради цієї установи (2003—2018). Лауреат Премії НАН України для молодих учених (2002).

Київський літопис продовжує найвідомішу пам'ятку киеворуського літописання — «Повість временних літ». У рукописних збірниках XV—XVIII ст. (Іпатіївському, Хлебниковському, Єрмолаєвському, Погодінському, Краківському та ін.) він фігурує як складова частина літописного епосу Русі, описуючи події з 1117-го по 1198-й роки. Українські науковці традиційно найчастіше працюють із найдавнішим збірником — Іпатіївським списком, створеним до 1425 р., позаяк цей текст зазнав найменше втручань тлумачів-переписників. Кілька поколінь авторитетних медієвістів (К. Бестужев-Рюмін, М. Сухомлинов, О. Шахматов, М. Приселков, А. Насонов, В. Адріанова-Перетц, Д. Чижевський, І. Єрьомін, Д. Лихачов, Б. Рибаків, О. Пріцак, Л. Махновець, В. Франчук, М. Котляр), докладно простудіювавши стилістику, жанрову різноманітність твору, переконливо аргументували думку про те, що Київський літопис став зведенням окремих пам'яток писемності, які зібрав, відредагував і зрештою скомпонував ігумен Видубицького Свято-Михайлівського монастиря в Києві Мойсей наприкінці XII ст. Віра Франчук переконана, що у створенні корпусу, крім Мойсея, «брали участь такі літописці і редактори: Полікарп, Петро Бориславич, Кузьма Киянин, Галичанин, літописець великого князя київського Святослава Всеволодича (ім'я невідоме), кілька владими́ро-суздальських авторів» [12]. Дослідниця називає також чотири зведення — 1168, 1170, 1179, 1190 рр., які лягли в основу зводу Мойсея.

Коментуючи особливості редакторської праці Мойсея, Леонід Махновець зазначав:

Ігумен Мойсей, зводячи докупи всі ці відомості, багато чого з них опустив, зокрема виключив надзвичайно колоритні характеристики доброго десятка князів. Матеріали ці відомі з виписок історика В. М. Татищева, котрий мав у себе так званий Розкольницький рукопис літопису, до якого, очевидно, не дотягнулося цензорське перо Мойсея [8, VIII].

Варто зауважити, що Мойсеві вдалося досягти «єдиного в цілому та з індивідуальними особливостями в частинах» стилю, адже працював він із десятками різноманітних текстів, окремі з яких уже піддавалися редак-

торській роботі попередників. Строкатість Київського літопису аргументовано пояснює його багаторічний дослідник і перекладач:

Різні автори, орієнтація на ті чи інші князівсько-боярські угруповання, різний рівень таланту, освіти, поінформованості, різний підхід до літописної справи — все це є причиною того, що в літопису, особливо в його середній частині, марно шукати якоїсь однієї концепції, однотипності викладу подій, узгодженості характеристик, однакової оцінки тих самих фактів або осіб [8, VIII].

Має свою цікаву версію того, як на практиці відбувалося укладання літописів і літописних зводів, Омелян Пріцак. На його думку, існувала відпрацьована схема, якою керувалися всі причетні до творення цих монументальних хронік:

Сеньйори кожного зі згаданих вище родів мали власних літописців, обов'язком яких було супроводити свого патрона у військових походах та виконувати дипломатичні місії. Після завоювання Києва князь звичайно передавав матеріал, зібраний його літописцем, Києво-Печерській Лаврі або Видубецькому монастиреві для внесення у відповідній формі до Київського літопису. Таким чином, наприклад, події напружених років 1146—1157 висвітлені з трьох різних точок зору, на підставі матеріалів трьох літописців, які репрезентували угруповання, що воювали між собою: сеньйора старших Мономаховичів Ізяслава Мстиславича волинського, сеньйора Ольговичів Святослава Ольговича чернігівського і сеньйора молодших Мономаховичів Юрія Володимировича суздальського [10, I—II].

На користь такої гіпотези говорить той факт, що вціліли та дійшли до наших днів тільки зведення, місцеві ж або родові літописи чи бодай якісь записи в окремішньому вигляді втрачені цілком.

Найвиразніше в Київському літописі простежується «індивідуальний почерк» Петра Бориславича, якому науковці небезпідставно приписують авторство значної частини твору. І. Хрущов, К. Бестужев-Рюмін, Д. Лихачов, Б. Рибаків, А. Махновець, В. Франчук, П. Білоус не сумніваються принаймні в тому, що перу цієї людини належить та частина літопису, у якій ідеться про події із життя Ізяслава Мстиславича, його сина Мстислава Ізяславича і його племінника Рюрика Ростиславича. Сам лише уривок із 1146-го по 1154-й роки про боротьбу за київський стіл і кількаразове перебування на ньому сина Мстислава Великого — Ізяслава Мстиславича — охоплює понад третину всього літописного тексту. А це лише вісім років із вісімдесяти одного, висвітлених у цій пам'ятці! Для порівняння: сім років князювання Володимира Мономаха (1118—1125), нотовані в Київському літописному зведенні, займають лише кілька сторінок, або приблизно три відсотки тексту. Якщо пристати до думки Б. Рибаків, підтриманої В. Франчук, що цей хроніст невтомно фіксував історичні події впродовж майже 50 років, то вийде, що він створив більшу частину літопису. Українська дослідниця уточнює, що Петро

Бориславич був автором зведення 1190 р., а також оповідань за наступні роки, поки його, імовірно після смерті, замінив ігумен Мойсей, який і став автором остаточної версії опису подій 1118—1198 рр. [13].

Петро Бориславич відомий як київський боярин, особа, наближена до князя Ізяслава Мстиславича (1146—1154), потім перебував на службі в його сина Мстислава Ізяславича (1170 р. після конфлікту їхні стосунки було розірвано), згодом служив Рюрикові Ростиславичу, небожеві Ізяслава Мстиславича, що рекордну кількість разів (згідно з підрахунками Л. Махновця, дев'ять!) займав київський великокняжий стіл. Петро Бориславич сам не раз виступає на сторінках літопису як виконавець дипломатичних доручень. Зокрема, він був послом Ізяслава Мстиславича до галицького князя Володимирка Володаровича (1153), про що докладно свідчать сторінки літопису. З подробицями подає хроніка й хід тривалих перемовин між Ізяславом Мстиславичем і чернігівськими князями Володимиром та Ізяславом Давидовичами 1147-го й 1149-го років. Це дало підстави кільком медієвістам (І. Хрущов, Д. Лихачов, Б. Рибаків, В. Франчук) уважати самого посла автором літописних нотаток. Словом, можемо констатувати, що принаймні уривок із 1146-й по 1154-й роки в основі своїй належить перу Петра Бориславича. І відразу зауважу, що текст цієї частини не однорідний. Він містить не лише записи Петра Бориславича. Пізніші редактори розбавили його фрагментами із чернігівського, володимиро-суздальського і, ймовірно, галицького літописання. Небезуспішну спробу реконструкції тексту київського боярина здійснив М. Грушевський, який уважав твір дружинною повістю, що її механічно вбудував у літописне зведення невідомий компілятор. Учений так обгрунтував мету своєї текстологічної праці:

З смертю Всеволода оповідання доволі непомітно переходить в те, що називатимемо далі «повістю про Ізяслава» (Мстиславича), — найбільш цінну частину Київського літопису, і взагалі — одну з визначніших пам'яток нашої старої літератури і культури. Закорінена звичка трактувати наші літописні збірники як щось суцільне була причиною, що досі не було зроблене майже нічого, щоб по можності зреставрувати сю пам'ятку в тих частих, які від неї заховались, та пізнати її як індивідуальний твір [2, 12].

В. Франчук дослідила пам'ятку на предмет розмежування тексту між його авторами: ігуменом Мойсеєм як упорядником і редактором, Полікарпом (імовірним літописцем Ольговичів) і Петром Бориславичем як київським літописцем Мономаховичів. Учена орієнтувалася на характерні особливості вживання слів, загальний стиль розповіді, а також на граматичні форми слів [11].

М. Грушевському й В. Франчук удалося в багатьох рисах відтворити фрагменти Повісті про Ізяслава в загальному потоці літопису. Часом суперечливі один щодо одного матеріали з різних джерел компілятор

подавав суцільним потоком, що відразу ж упадало в око досвідченим джерелознавцям. Зокрема, М. Грушевський так коментував фрагмент про вбивство киянами князя Ігоря Ольговича і причетність до цієї події Ізяслава Мстиславича: «Пізніший редактор літопису, очевидно, рівно далекий від завзяття обох партій, скомбінував обидва джерела без усяких застережень, положивши поруч себе паралельні місця, перейняті цілком протилежними тенденціями» [2, 16]. Загалом, така текстологічна робота потребує залучення відповідного методологічного інструментарію, серед якого, на думку сучасної дослідниці чернігівського літописання І. Чугаєвої, мають бути «порівняльно-текстологічний, структурний методи, аналіз характерної лексики та хронологічний аналіз, а також внутрішня критика літописів та міждисциплінарне застосування математичних методів» [15, 49].

Мета цієї статті — виявлення особливостей організації тексту Київського зведення за 40—50-ті роки XII ст., які дали змогу науковцям розглядіти в його авторів вправного майстра слова, професіонала не лише в дипломатичних справах, а й у царині красного письменства. Серед завдань розвідки — довести, що автор (автори) не просто мав (мали) на меті возвеличити, а в деяких випадках виправдати свого князя-патрона, а намагався змодельювати ідеальний образ правителя, описуючи діяння та характеризуючи особистість зверхників свого часу. До слова, Д. Чижевський, розмірковуючи про авторів Київського та Галицько-Волинського літописів, зазначав, що в них

за викладом подій почувається трохи не на кожному кроці літературна традиція. Цікаво, що зміни теми, відхилення від головної теми тут уже не роблять враження безпорадності, як у письменників 11-го віку: читач почуває, що ця запутаність, складність будови з збоченнями та ухилами, належить до ества стилю, до тієї складної тканини, подібної до многобарвного килиму, якою є тепер структура літературного твору [14, 133].

Власне, стиль і традиція, про які говорив учений, чітко простежуються в текстах Петра Бориславича, презентуючи в них показові зразки киеворуського середньовічного епосу. Також потребують уточнення жанрові особливості Повісті про Ізяслава, адже вона суттєво відрізняється від інших повістей, виокремлених у складі Київського ізводу, як от: Повість про смерть Андрія Боголюбського, Повість про похід Ігоря Святославича на половців тощо. Усі вони були присвячені одній важливій події із життя князів. Повість про Ізяслава, як уже зазначалося, — це великий за обсягом і за хронологією охоплених подій твір.

Головна риса, яка вирізняє тексти Петра Бориславича та його сучасників (авторів окремих записів, украплених в оповідь про 40—50-ті роки XII ст.), — це діалогічність. Інколи діалоги чи полілоги розтягуються на кілька сторінок, поживляючи й драматизуючи оповідь. Видається, що

діалогічна форма подачі матеріалу цілком природна для Петра Бориславича, позаяк його стихія — це дипломатична робота у штабі Ізяслава Мстиславича та його наступників, коли діалог — письмово-листовий чи живий — був неодмінною й найефективнішою формою комунікації.

На цю особливість Повісті про Ізяслава (та й хроніки загалом) звертали увагу дослідники. Зокрема, Д. Чижевський із цього приводу зазначав:

До найяскравіших стилістичних рис Київського літопису належить діалогічна форма, в яку влита велика частина його оповідань, починаючи вже з перших довших оповідань (р. 1128). «Дійові особи» оповідань розмовляють між собою; в формі розмов подано відомості про їхні пляни, наміри, взаємини, почасти і про події. Зокрема, князі «мовлять» один до одного або безпосередньо, або через послів, або до дружини, до населення тощо. Та «говорять» і дружина, і населення, і вороги... «Промови» рідкі, здебільшого маємо короткі речення. Розмови, впроваджуються такими словами, як «мовив», «мовили» (рѣкъ, рекоша, нача молвити, начаша повідати і т. п.). На одній сторінці літопису іноді 4—6 таких речень! [14, 161].

Діалогічність як показову рису тексту Київського літопису завважив і російський дослідник І. Єрьомін, він коментує цей факт і вводить у компаративний контекст:

Промови — особливість літописного оповідання, яка ніби свідчить про суто літературний вимисел. У даному разі, однак, це не так. Промови Київського літопису не мають нічого спільного із промовами античних істориків і добре відомої давньоруському книжникові XII ст. «Історії Іудейської війни Іосифа Флавія». Там промови — літературна фікція, часто це прийом, що прикрашає оповідь; тут — живий документ. На останню обставину... звернув увагу Д. С. Лихачов [3, 75].

Можна, звісна річ, погодитися з підсумковою думкою класиків російської медієвістики, однак лише частково. Документ за своєю суттю — це сухий виклад, покликаний об'єктивно й абстраговано підтвердити або спростувати ту чи ту версію подій. Діалоги і промови, наведені Петром Бориславичем, назвати такими можна далеко не завжди. Радше навпаки: за словами героїв-промовців відчуваються їхні емоції, переживання, вони здатні кепкувати, іронізувати, співчувати, висловлювати біль утрат, розпач, любов, вірність, непримиренність до ворогів та їхніх життєвих принципів. Утім, схильність до точності, локалізація подій у часі й просторі — також характерні риси авторського стилю цього книжника. О. Пріцак узагалі вважав діалоги, зокрема й епістолярні, з Київського літопису суто літературним прийомом, який не має жодного стосунку до цитування княжих архівів [10, liii]. Найближче до істини, найімовірніше, підійшов у цьому питанні П. Білоус, який зазначає: «Пряма мова та діалоги, очевидно, змодельовані літописцем для пожвавлення оповіді та створення ефекту достовірності викладеної інформації» [4, 352].

Цікаво простежити побудову діалогічної ситуації на прикладі розмови-наради перед збройною сутичкою з військом галицького князя Володимирка Володаровича, у якій беруть участь члени військової коаліції на чолі з князем Ізяславом Мстиславичем. Це, зокрема, хани чорних клобуків (очільники кочових племен ковуїв, печенігів, торків, берендеїв — васали київських князів в XI—XII ст. із правом голосу на княжих нарадах), київські бояри та сам Ізяслав зі своїми старшими дружинниками (найпевніше, серед них був і Петро Бориславич). Позиція кочовиків і киян продиктована інстинктом самозбереження, адже на той момент значна чисельна перевага була на боці супротивників, а союзники Ізяслава (ляхи й угри) затрималися в дорозі. Розгубленість свого війська Ізяслав, який завжди вирізнявся відвагою й особливою честолюбністю, оцінив з іронією:

И начаша Чернии Клобуци молвити Изяславу: «Кн(я)же, сила его велика, а у тебе мало дружины, даже не переидеть на ны чересь рѣку. Не погуби на(сь), ни самъ не погыни. Но ты нашъ кн(я)зь! Коли синь будеши, а мы с тобою. А ны(нѣ) не твое веремя, поѣди прочь». Изяславъ же рече(че) и(мь): «Луче, бра(ть)є, измрѣмъ сдє, нежели сєсь соромъ въземь на ся». Кияне же начаша стужати єму, рекуче: «Поѣди, кн(я)же, прочь». И то рекше, Кияне побѣгоша о(ть) него прочь, и о(т)толѣ Чернии Клобуци побѣгоша къ своимъ вежамъ. Изяславъ же то видивъ, рече(че)тъ дружинѣ своєи: «Уже ми только доехати с гостьми, сь Угры и с Ляхы, а уже дружина моя пострашена» [9, 277]¹.

Літописець, безперечно, знав цю ситуацію не з переказів третіх осіб, тому й зумів відтворити не тільки факти, а й атмосферу, мотиви і навіть психологічний стан героїв. Ізяслав Мстиславич, що не звик відступати й панікувати за жодних обставин, навіть у такій скруті знайшовся на жарти й кепкування.

Власне, саме залізна воля, яку цілеспрямовано увиразнює літописець в образі свого патрона князя Ізяслава, допомогла йому із честю вийти з не менш складної ситуації, коли із заходу на нього йшов із військом усей той же Володимир Галицький (теж безстрашний воїн і талановитий полководець), а зі сходу, зі стольного Києва, загрожував Юрій (Гюрг, Дюрдь) Володимирович (Долгорукий) із синами. Вагання війська князь намагався розвіяти особистою мужністю та логікою суджень. Його впевненість у перемозі посилює віра у справедливість Усевишнього, який, на переконання середньовічних правителів, завжди допомагає тим, хто захищає правду. А в літописах годі відшукати князів, які б сумнівалися у власній правоті. Але, очевидно, автор використав цей епізод саме для того, щоб підкреслити правоту свого патрона в багаторічному протисто-

¹ Тут і далі текст Київського літопису подаю з розкриттям титлів, із метаграфуванням окремих літер і за сучасними правилами пунктуації.

янні з Юрієм Долгоруким за великокняжий стіл. У, здавалось би, безвідній ситуації гору бере Ізяслав, адже на його бік схилилася Божа воля:

Дружина же Ізяславу поча молвити: «Кн(я)же, самъ вѣдаешъ, много ти тяжка, се стоишь, к рати пришедеъ, а сѣмоидеши на Гюргя, а се рать за тобою Володимерь. Ты поидеши на Дюргя, а си, скупившеся, по тобѣ идуць. А трудно ны вельми». Ізяславъ же рече(че) дружинѣ своєї: «Вы есте по мнѣ из Рускы земли вышли, своихъ сель и своихъ жизни лишився, а язъ паки своєю дѣдины и о(т)чины не могу перезрѣти. Но любо голову свою сложю, паки ли о(т)чину свою налѣзу и вашу всю жизнь. Даже мя постигнетъ Володимерь съ сѣми, а с тѣми су(дѣ) Б(ож)ии вижю, а како Б(ог)ъ розъсудить с ни(мѣ): паки ли мя усрящеть Гюрги, а с тѣми су(дѣ) Б(ож)ии вижю, како мя с ни(мѣ) Б(ог)ъ розсудить» [9, 283].

І Бог розсудив: завдяки раптовому рейду й захопленню основних фортець навколо Києва Ізяслав без бою взяв столицю, а Юрій безславно втік. Автор укладає ноти гніву в уста іншого учасника цієї кампанії — Володимирка Володаровича, котрий здійснив складний, але марний перехід із Галичини до Києва, як виявилось, лише для того, щоби переконатися в безпорадності й безталанності своїх союзників — Юрія Долгорукого та його синів:

Володимерь же рече(че) Андрѣви Гюргеви(чю) и Володимеру Андрѣвичю: «Како естъ кн(я)женне свата моего, аже рать на нь из Володимера идетъ, а како того не увѣдати? А ты, с(ы)нь є(го), сѣдиши в Пересопниці, а други — Бѣлѣгородѣ, како того не устеречи?» И рече(че) съ гнѣвомъ къ Андрѣви Гюргевичю: «Оже тако кн(я)жите съ своимъ о(т)ц(ѣ)мъ, а правите сами, а я не могу на Ізяслава одинъ пойти. Ізяславъ вчѣра со мною хотѣлъ ся бити, на вашего о(т)ца ида, а на мя ся оборочивая, ловя ся бити со мною, аже ны(нѣ) вѣхавъ въ всю Рускую землю. А не могу язъ одинъ на нь поѣхати». И то рекъ, вѣзвратися в Галичь [9, 288].

Цей уривок М. Грушевський приписує перу Петра Бориславича [2, 42], позаяк той міг отримати інформацію з ворожого табору або просто дофантазувати її та подати у своїй улюбленій манері — промові одного з героїв. Сцену конфлікту в стані союзників (Юрія Долгорукого і Володимира Галицького) викладено з непідробною іронією, адже Ізяслав Мстиславич не лише розбив ворога, захопив Київ, а й похитнув багаторічний і, здавалося б, непорушний союз сватів (син Володимирка Ярослав і донька Юрія Ольга були подружньою парою), який не раз успішно протистояв Ізяславові. Досвідчений дипломат Петро Бориславич завважив цей факт, прокоментувавши його устами одного з непосредних учасників.

Численні дослідники Київського літопису (історики, літературознавці, лінгвісти), як уже зазначалося, одноставні у високих оцінках саме цієї його частини — Повісті про Ізяслава. Наступний цитований уривок якнайповніше увиразнює її стиль. Прозорість, чіткість, вправне

оперування історичними фактами, високохудожня манера викладу тексту, вишуканість мови та позірна нейтральність особистої позиції автора впадають в око. Перемігши Юрія Долгорукого і здобувши великокняжий стіл, Ізяслав Мстиславич принципово по-новому підійшов до своєї влади в Києві. Після наради з боярами, де не останнє слово мав і Петро Бориславич, князь вирішив запросити до Києва свого дядька В'ячеслава Володимировича (на той момент старшого із живих синів Володимира Мономаха). Найімовірніше, скласти послання до нього і передати його особисто адресатові було доручено саме Петру Бориславичу, про що, на мою думку, свідчать особливості цього тексту:

Утрии же д(ε)нь Ізяславъ посла у Вышегородъ къ о(ть)цю своему Вячеславу и ре(че) ему: «О(ть)це, кланяю ти ся, ачо ми Б(ог)ъ о(ть)ца моего Мистислава о(ть)яль, а ты ми еси о(те)ць. <...> Ны(нѣ) же, о(ть)це, того всего каюся пре(дъ) Б(ого)мъ и пре(дъ) тобою. Оже ми, о(т)че, того о(т)даси ты, тои Б(ог)ъ ми о(т)дасть. Нъ(нѣ) же, о(т)че, осе даю ти Киевъ. Поѣди, сяди же на столѣ дѣда своего и о(ть)ца своего». Вячеславъ же ре(че): «С(ы)ну, Б(ог)ъ ти помози, оже на мене еси ч(ε)тъ възложилъ. То аще бы ты и давно тако учинилъ, то ци мене еси поч(ε)тилъ? Б(ог)а еси поч(ε)тилъ! Аже дѣши: “Ты мои еси о(те)ць, — а ты мои и с(ы)нъ. У тебе о(ть)ца нѣту, а у мене с(ы)на нѣтуть, а ты же мои с(ы)нъ, ты же мои братъ». И на томъ хр(ε)тъ ч(ε)тъныи целоваста, яко не разлучити(ся) има ни въ добрѣ, ни въ злѣ, но по одному мѣсту быти [9, 289].

Автор відобразив факт установадження двовладдя в Києві (В'ячеслав та Ізяслав), не вдавшись до сухої констатації, а змалювавши ідилічну картину порозуміння між князями. Пробачити старі образи і на засадах лицарської честі та старшинської субординації (яка в той час постійно порушувалася) будувати безконфліктне майбутнє — такий ідеал літописця. Стосунки між старшими і молодшими за схемою «батько — сини» та між рівними (найчастіше, рідними чи двоюрідними братами) як братерські пропагують у Київському літописі більшість його авторів, зокрема й Петро Бориславич. Літературний хист допоміг йому в цитованому уривку відтворити деталі усвідомленого порозуміння між князями, навести зразок вишуканого етикетного спілкування, намалювати картину не лише суто ділового й прагматичного об'єднання, а й особливого емоційного зближення, освяченого Всевишнім: «И на томъ хр(ε)тъ ч(ε)тъныи целоваста, яко не разлучити(ся) има ни въ добрѣ, ни въ злѣ, но по одному мѣсту быти». Тут можемо услід за Д. Чижевським констатувати, що «лицарський моральний світогляд літописців та їх героїв є світоглядом християнським, хоч, розуміється, в тій своєрідній формі, якою є світогляд “християнського лицаря” і в Європі. Останнє рішення належить Богові» [14, 165]. Подібне судження висловив і автор найновішої праці про цю пам'ятку М. Котляр: «...релігійна нота в Київському, та й в інших літописах, є дуже і дуже виразною — інакше не могло й бути: адже релігія і теологія складали єдину

ідеологію будь-якого середньовічного європейського суспільства. Іншої ідеології тоді просто не існувало» [5, 20].

Автор Повісті про Ізяслава намагався окреслити основи морального кодексу князів на принципах християнської любові й лицарської честі. Повчальна оповідь про багаторічну — успішну і невдалу — боротьбу Ізяслава за київський стіл доводить, що остаточної перемоги в політичних і військових баталіях може досягнути лише той, хто дотримується законів Божих і земних. Поза цим окремі звитяги залишаються тільки тимчасовими успіхами і зрештою призведуть до поразки. Основи князівського кодексу чітко викладено в промові-посланні В'ячеслава Володимировича до свого брата Юрія Долгорукого перед черговою вирішальною битвою за Київ. Цей текст на широкому історичному матеріалі і в популярній для киеворуської літератури притчовій формі демонструє аргументовану позицію претендента на київський стіл. Звернення написано в піднесеному, драматизованому стилі, з кількома цікавими порівняннями:

Вячеславъ же рече(че) мужевѣ своему: «Поѣди къ брату Гюргѣви, брата о(тъ) мене цѣлуи. А вы, брата и с(ы)на Изяславе и Ростиславе, слушаита, передъ вами и о(т)ряжю. Тако молви брату моему: “Азь есмь, брате, тобѣ много молвилъ и Изяславу, обѣима вама: не пролѣита крови хр(е)стьяньскы, ни погубита Рускы землѣ! Того ва есмь бороня и не правилъ себе, оже мя переобидила и первое, и другое, и бещестье на мене еста положила. А полкы имѣю, а силу имѣю, и Б(ог)ъ ми даль. <...> Я же того всего не правилъ Рускыя дѣля земля и хр(е)стьянь дѣля. <...> Се же Изяславъ аче и двоича ступилъ слова своего, се же ны(нѣ), добывъ Киева, и поклонилъ ми ся, и ч(е)сть на мнѣ положилъ, и в Киевѣ мя посадилъ, и о(тъ)ц(е)мь мя назвалъ, а я его с(ы)номь. Дажь еси, реклъ, молоджьшему ся не поклоню. Да се язъ тебе старѣи есмь не маломь, но многомь. Азь уже бородачь, а ты ся еси родилъ. Паки ли хоцещи на мое старшинство поѣхати, яко то еси поѣхаль, да Б(ог)ъ за всимь!”» . И тако посла [9, 296—297].

У слова В'ячеслава автор не вкладає зверхності; лише натяк на велику різницю у віці між братами (близько 25 років) мав би, на його думку, зупинити войовничі наміри молодшого, Юрія. Утім, між ними була ще одна суттєва відмінність, яка багато важила для сучасників, але про неї не згадує літописець. В'ячеславовою матір'ю була перша дружина Володимира Всеволодовича Мономаха — Гіда, принцеса Вессекська, донька останнього англосаксонського короля Англії Гарольда II. Матір'ю Юрія була третя дружина Мономаха — донька половецького хана Аєпи, імені якої не згадують літописці (до речі, літописці загалом рідко називають жінок, навіть князівських дружин та дочок, за іменами). «Жоною» самого Юрія також була половчанка — донька хана Аєпи Осеневича. У всіх війнах, які вів цей князь, у складі його війська завжди перебували половецькі загони. Саме тому Юрія недолюбливали літописці, дорікаючи йому за те, що наводив «поганих» на Русь. За це ж його особливо не

любили кияни, водночас не забуваючи, що він належить до «племені Володимирового». Захисники південних рубежів Руської землі чорні клобуки були непримиренними ворогами половців, тому завжди виступали на боці Ізяслава в боротьбі з Юрієм.

У війні, яку намагався відвернути В'ячеслав, Юрій зазнав нищівної поразки, бо сподівався на силу свого величезного війська, а не на законне право стати великим київським князем. Коментуючи цю ситуацію середини XII ст., М. Котляр зазначає, що

Юрій Володимирович постійно зневажав свого брата [В'ячеслава. — Г. Н.] як старшого в роді, багато разів відмовляв йому в старійшинстві... Так неспростовно свідчить Повість про Ізяслава Мстиславича й інші сторінки Київського ізвода. А от Ізяслав Мстиславич, навпаки, в ході війни з Долгоруким прийшов до думки щодо необхідності посадити поруч із собою В'ячеслава, аби позбавити свого молодшого дядька Юрія генеалогічних, суто родових підстав претендувати на київське княжіння. Уважне читання Повісті переконує в цьому [5, 127].

Зважаючи на те, що практично кожна річна хроніка XII ст. в Київському літописі містить згадки про ті чи ті міжусобні протистояння, цей період можна було б уявити як один із найкривавіших у нашій історії. Утім, статистика свідчить, що князівські непорозуміння здебільшого розв'язувалися на початковому етапі на рівні перемовин і завершувалися мирними угодами. Часто князі збирали величезні війська лише для того, щоб настрахати опонентів, навіть не плануючи військових дій. Такої думки дотримується й фахівець із історії Русі цього періоду М. Котляр, який зауважує:

...в Середньовіччі дипломатія велась переважно силовими, воєнними методами. І все ж таки мирні засоби досягнення старійшинства звичайно брали гору над суто воєнними. У дипломатичному русі проходило здебільшого суперництво за старійшинство між князями і князівськими кланами на Русі, починаючи з перших років доби удільної роздробленості [5, 125].

Однак кількість конфліктних ситуацій зростала пропорційно до збільшення кількості осіб княжого роду і числа тією чи тією мірою незалежних від Києва князівств. Тому й кількість збройних сутичок (масштабних чи локальних) теж постійно зростала. Аналізуючи цю картину, Д. Чижевський дійшов таких висновків:

Воюючи здебільшого за цілком дрібні «обиди» або «часті», пустошачи рідну землю, герої Київського літопису вважають себе за охоронців «Руської землі» (до речі, під цією назвою виступає тільки Україна) та «народу християнського» [14, 165].

Із судженнями авторитетного вченого в цьому разі можна погодитися лише частково: ці дрібні, на думку сучасної людини, «обиди» для но-

сії середньовічного лицарського світогляду були дуже значним подразником. Коли узвичаєна система престолонаслідування дала системний збій, саме особистісні риси князів нерідко ставали вирішальними в боротьбі за свою частку землі Руської чи колись підвладних їй безмежних околиць. Тому хроністи XII ст., автори літописних повістей і компілятори, намагаються виокремити вчинки князів, які демонстрували не лише приклади лицарської честі, а й зразок християнської любові до ближнього, намагаючись відвернути кровопролиття, часом навіть на шкоду власним інтересам.

Мотивацію таких пріоритетів книжників можна оприятити, з одного боку, крізь призму їх християнського світогляду, а з другого — урахувуючи їх державницькі, киево- та руськоцентричні погляди. Освічена людина з гострим розумом і вправним пером часом важила в державних справах більше за князя. Посутні висновки для осмислення середньовічних реалій під цим кутом зору сформулював іще М. Блок:

Не можна вважати фактом малозначущим, що рішення можновладців, які правили цим світом, часто підказувалися й завжди виражалися людьми, котрі, хоч би яким було їхнє ставлення до того чи того класу або того чи того народу, належали, проте, всією своєю освітою до суспільства, яке мало універсалистську природу й було засноване на духовності. Тож не доводиться сумніватись, що вони плекали, понад дрібним безладом невеличких конфліктів локального масштабу, турботу про набагато ширші обрії. З другого боку, маючи за свій обов'язок надавати письмової форми всім актам політики, вони неминуче опинялися перед необхідністю знаходити їм офіційне виправдання, посилаючись на причини, взяті з власного морального кодексу [1, 96—97].

У Київському літописі нерідко діяльність одного й того ж князя подається із цілком протилежних позицій, адже це зведення мало багатьох авторів. У такій ситуації на перше місце виходить далеко не письменницький хист персональних біографів. «Літописна доля» історичних постатей залежала від авторської волі компіляторів та укладачів зведень, вони були основними інтерпретаторами їхніх діянь.

Справжнім миротворцем (найімовірніше, з-під пера невідомого галицького автора), постає Володимир Володарович, котрий 1149 р. фактично розборонив два війська — усе тих же Ізяслава Мстиславича (з невеликою дружиною) і Юрія Долгорукого (з великою армією), готових у своїй непримиренності воювати до останнього воїна.

И в то верємя, — пише літописець, — поидє Володимєрь из Галича полкы своими. И пришедь, ста на Полоной межи Володимєро(мь) и Луческомь. И тако розьѣха ѣ, добрыи бо кн(я)зь Володимирь, братолюбиемь свѣтятся, миролюбиемь величаяся, не хотя никому зла, того дѣля межи ими ста, хотя ѣ уладити межи ими [9, 271].

Братолюбство, миролюбство, доброта — головні християнські чесноти, які багато важили для невідомого давнього автора. Він указує на послідовність і рішучість князя галицького, котрий намагався довести справу до остаточного примирення і завершити кровопролиття. Авторитету й ваги словам Володимира в літописі додають цитування заповідей Божих та інших загальновідомих біблійних постулатів. Власне, саме на християнських цінностях передусім наголошує літописець, говорячи про успішність дипломатії цього князя. Промова його місцями звучить як проповідь-настанова із закликом згадати про обов'язок любити ближнього:

Кн(я)зь же Галицький Володимиръ болма слашеть к Вячеславу, и къ Гюргеви, и къ Изяславу, лады ѣ г(лаго)ля Вячеславу и Дюргеви: «Б(ог)ъ поставилъ насъ, волостели, в мѣсть злодѣмъ и в добродѣтель бл(а)гоч(ес)тивымъ, то како можемъ молитися къ създавшему на(сь): 'О(ть)це нашъ, остави намъ прегрѣшения наша, якоже мы оставляемъ прегрѣшения наша? С(ы)новець ваю С(вя)гославъ [у рукописі помилка, ідеться про Ізяслава. — Г. Н.], акы о(ть) ваю роженъ, передъ вами не творится правъ, но кланяється и м(и)л(ос)ти ваю хочеть. Азь же не простъ есмь, не простъ ходатаи межи вами, анг(ѣ)ла Б(ог)ъ не сослеть, а пр(о)р(о)ка в нашѣ д(ь)ни нѣтуть, ни ап(осто)ла!» [9, 271].

Далі середньовічний книжник вибудовує схему рецепції цього послання іншими князями, за якою вже В'ячеслав, переконаний словами Володимирка, звертається до свого брата Юрія із закликом виявити істинно християнське братолюбство:

Кн(я)зь же Вячеславъ послуша брата своего и свата Володимира, приемъ въ с(ѣ)р(д)ци слова его, потъкнуся к ряду и к любви. Бяшеть бо кн(я)зь Вячеславъ незлобивъ с(ѣ)р(д)цемъ. Хваля преславного Б(ог)а, поминая писание: «Аще имѣте вѣру, яко зерно синально, ре(че)те горѣ сеи: 'Преиди', — преидеть», и пакы помянувъ слово, гл(аголю)ще: «Б(ог)а люблю, а брата ненавида» — ложь еси. Аще Б(ог)а любиши, люби брата [9, 272].

Мотивацію Долгорукого та риси його характеру автор не коментує, натомість просто констатує, що князі змогли «уладитися»: «Изяславъ съступи Дюргеви Києва, а Дюрги възврати всѣ дани Новгородкыи Изяславу и егоже, Изяславъ хотяше» [9, 272]. Загалом, наведений уривок формує в реципієнта позитивне враження про Володимирка, його автор (імовірно, з оточення цього князя) упорався зі своїм завданням. Появу цього тексту в Київському літописі обґрунтував О. Прицак:

...багато галицьких записів (1141, 1144, 1145, 1164, 1171, 1173, 1184, 1187, 1189 рр.) перейшли до Києво-Печерських літописів з (гіпотетичного) Галицького літопису через те, що Володимирко Галицький (1124 — 1153) (мабуть, також його син Ярослав, 1153—1187) підтримували добрі стосунки з Лаврою [10, li].

Наведений епізод, у якому Володимирко Володарович виступив миротворцем і загалом добродієм, різюче контрастує з його образом на сторінках Київського літопису. Пізніший компілятор вирішив залишити або вставити позитивну згадку про цього князя, найімовірніше, щоб нащадки знали його не лише як жорстокого лиходія. Власне, тому не можемо цілком прийняти таких висновків М. Котляра щодо його образу:

Повістярів, що писали про Володимирка, було, мабуть, декілька, проте їх об'єднує спільна і головна риса: недобррозичливе ставлення до князя, бажання виставити його в непривабливому світлі, підкреслити негативні риси його вдачі: підступність, брехливість, недотримання угод, жорстокість тощо [5, 208].

Хоча, безумовно, цьому правителеві добряче дісталось від тодішніх літописців, позаяк авторитету й верховної влади київських князів він демонстративно не визнавав. І йдеться не лише про його затятого супротивника Ізяслава Мстиславича, котрого він, як свідчить наведений вище фрагмент, колись порятував від розгрому.

У 1144 р. Володимирко пішов проти волі іншого київського князя — Всеволода Ольговича, войовничого й дуже рішучого зверхника, про що літописець каже так: «...роскаторостає Всеволодь с Володимѣркомъ про с(ы)на, оже сѣде с(ы)нь его Володимири. И почаста на ся искати вины. И Володимѣрко възверже ему грамоту хр(ес)тънью. Всеволодь же с бра(ть)єю иде на нь» [9, 219]. Зібравши велике військо за участі численних васалів, великий князь київський рушив на свого «мног(лаго)-ливаго» супротивника і змусив того капітулювати без бою. Літописець із невідомою іронією коментує цю розв'язку: «И выѣха Володимиръ, и поклонися Всеволоду. Всеволодь же и усрѣте и съ своєю бра(ть)єю. И вда Всеволоду Володимирко за трудъ 1000 и 400 гривень сѣребра. Переди много г(лаго)ливъ, а послѣди много заплативъ» [9, 220].

Події пізніших років доводять, що Володимир із легкістю порушував досягнуті домовленості, за що, власне, і заслужив свою лиху славу серед літописців. А вже переступ через присягу, скріплену цілуванням хреста, трактувався в киеворуських хроніках як найбільший гріх середньовічної еліти.

Звісна річ, такі випадки не були рідкістю, але відступники принаймні намагалися якось виправдати свої дії, реабілітувати себе перед Богом та історією. Давньоукраїнські книжники ретельно фіксують ці ситуації. Літописний Володимирко Володарович не переобтяжував себе таким церемоніалом. Показова в цьому плані відома історія про його розмову з послом Ізяслава Мстиславича після чергового відступництва галицького князя. Послом був Петро Бориславич, який із подробицями і в характерному для себе стилі описав цю зустріч, виважуючи кожне слово. Кульмінація діалогу віддає емоційну напругу цих перемовин, а висловлювання Володимирка сповнені злості й роздратування:

И рѣ(чѣ) ему Петръ: «Кн(я)жѣ, кр(ѣ)тъ еси къ брату своему къ Изяславу и къ королеви цѣловаль, яко ти все управити и с нима быти. То ти уже еси съступилъ кр(ѣ)тъного цѣлования». И рѣ(чѣ) Володимиръ: «Сии ли кр(ѣ)т(ѣ)цъ малыи?» Рѣ(чѣ) Володимиру Петръ: «Кн(я)жѣ, аче кр(ѣ)тъ малъ, но сила велика его естъ на н(ѣ)б(ѣ)си и на земли. А тобѣ естъ, кн(я)жѣ, король являлъ того ч(ѣ)тн(о)го х(рѣ)ста, оже Б(ог)ъ своєю волею на томъ руци свои простерлъ естъ, и привелы и Б(ог)ъ по своєи м(и)л(ос)ти къ с(вя)т(о)му Степану. И то ти явилъ, оже цѣлова всеч(ѣ)тнаго х(рѣ)ста, а съступиши, то не будѣши живъ» [9, 318].

Зрештою, свідчить літописець, князь не витримує і переходить на відверту грубість і зухвальство: «И рѣ(чѣ) Володимиръ: “Вы того до сыти есте молвили, а ны(нѣ) полѣзи вонъ поѣди же къ своему кн(я)зю!”» [9, 318].

Посол, він же автор цього літописного оповідання, безперечно, затамував образу на Володимирка, адже з ним повелися не просто всупереч загальноприйнятому етикету, а загалом нечувано зневажливо й неприховано вороже:

И не даша Петрови ни повоза, ни корма, Петръ же поѣха на свои(хъ) конихъ. И якоже съѣха Петръ съ княжа двора, и Володимиръ поиде к божниці къ с(вя)т(о)му Сп(а)су на вечернюю. И якоже бы на переходѣ(хъ) до божниці, и ту види Петра ядуща, и поругася ему, и рѣ(чѣ): «Поѣха мужъ Рускии, обуимавъ вся волости» [9, 318—319].

Якщо все відбувалося саме так, то раптова смерть галицького князя (а він помер того ж дня) стала для Петра промовистим свідченням Божого правосуддя, недарма ж він в одну зі своїх реплік умонтував фразу: «...оже цѣлова всеч(ѣ)тнаго х(рѣ)ста, а съступиши, то не будѣши живъ». На аудієнції із сином Володимирка Ярославом наступного дня посол стримано, але багатозначно коментує смерть свого кривдника: «Воля Б(ож)ия, а вси(мъ) тамо быти» [9, 320]. Очевидно, що середньовічний автор почувався в цій ситуації героєм, позаяк на його боці виступив сам Усевишній. Власне, таку формулу запропонував відомий медієвіст Жак Ле Гофф: «Дива могли трапитися в житті кожного — точніше, у критичні моменти життя будь-кого, хто з тих чи тих причин заслужив на втручання надприродних сил. Безперечно, хто заслужив на подібні явища, — той герой» [7].

Сюжет цієї історії про, здавалося б, невдалу посольську місію Петра побудовано дуже продумано й повчально. Навіть щасливий кінець вона має: новий галицький князь Ярослав (Осмомисл) складає присягу на вірність великому князеві київському:

А ны(нѣ) поѣди къ о(тъ)цю своему Изяславу, а о(тъ) мене ся ему поклони и се ему явиши: «Аче Б(ог)ъ о(тъ)ца є(го) понялъ, а ты ми буди въ о(тъ)ца мѣсто. А ты ся с мои(мъ) о(т)цемъ самъ вѣдалъ, что межи има было. А то уже Б(ог)ъ осудилъ, аче Б(ог)ъ о(тъ)ца моє(го) понялъ, а мене Б(ог)ъ на его

мѣстѣ оставилъ. А полкъ є(го) и дружина є(го) у мене суть, развѣ одио копие поставлено у гроба его, а и то в руку мою єсть. Ны(нѣ), о(ть)че, кланяю ти ся: прими мя, яко с(ы)на своего Мьстислава, такоже и мене. Ать ѣздить Мьстиславъ подлѣ твои стремень по одионой сторонѣ тебе, а я по другоной сторонѣ подлѣ твои стремень ѣжду всими своими полкы» [9, 320].

В уста молодого правителя автор цієї палкої, образної промови вкладає власне символічне сприйняття обставин смерті Володимирка («Б(ог)ъ осудилъ, аче Б(ог)ъ о(ть)ца моє(го) поняльъ») і прагнення бачити удільних князів вірними васалами великого князя. Посол-письменник не просто документалізував результати своєї місії, намалював ідилічну політичну перспективу Русі, а й поетизував її пером зрілого майстра.

Один із найближчих бояр Ізяслава Мстиславича, Петро Бориславич, не ідеалізує свого володаря. Він, звісна річ, завважує його безстрашність і рішучість, військовий хист і лицарську честь. Утім, як людина, котра звикла вирішувати суперечки шляхом мирного врегулювання, київський боярин не раз мусив констатувати, що князь обирав війну там, де можна було обійтися безкровними методами. Він його відверто не осуджує за це, позаяк просто не може собі цього дозволити. Водночас літописець чітко дає зрозуміти, що володар мав вибір і зробив його. Інколи свою незгоду з діями патрона автор висловлює через співчуття його ворогам. Так у битві між великокняжою дружиною і галичанами під орудою молодого князя Ярослава Володимирковича сталася парадоксальна, на перший погляд, річ: військова хитрість Ізяслава дала йому змогу взяти в полон більше ворогів, ніж було воїнів у його власному війську. Розуміючи, що така ситуація загрозлива, Ізяслав ухвалив рішення, яке точно не вирізнялося християнським гуманізмом: «И види много множество колодникъ Галичанъ вязачи, и тако повелѣ сѣчи, а лутшии мужи со собою поя... Бы(сть) плачь великъ по всеи земли Галичѣстѣи» [9, 322].

Загалом, Повість про Ізяслава, у якій події описувалися, фактично, по гарячих слідах, не героїзує війни й окремі битви, хіба що проти «диких половців». Одна річ — писати про великі звитяги давніх князів, їхні величні діяння, відшліфовані й підкориговані часом, оповиті легендами. Зовсім інша — писати про те, що відбувається сьогодні. Помилки та гріхи пращурів забуті, у пам'яті збереглися тільки подвиги. Прорахунки і слабини сучасників занадто очевидні, а їхні перемоги ще не стали підставою для ушавлення й героїзації. Хоча прихильність літописців до «своїх» князів цілком очевидна й зрозуміла, проте душевних рис справжніх героїв можновладці набувають в увяленні хроністів лише після смерті. Такий топос героїзації втілено в докладних чи стислих по смертних згадках, які збереглися в Київському літописному зведенні. Ізяславів некролог дуже лаконічний, хоча, можливо, цьому посприяла рука пізнішого компілятора, того ж Мойсея Видубицького. Для по-

рівняння: оповідь про смерть брата Ізяслава, Ростислава Мстиславича, переросла в літописі у справжнє життє. Особистість князя київського Ізяслава, який вісім років провів у безперервній борні із суперниками за великокняжий стіл, його середньовічні біографи оцінили так:

Томъ же лѣтъ разболѣся великии кн(я)зь Киевський Изяславъ, и ч(е)тньи, б(о)говѣрньи, и х(ристо)любивьи, славньи Изяславъ Мъстиславечъ, вѣнукъ Володимерь. И плакася по не(мъ) вся Руская земля и вси Черньи Клобуци и яко по ц(ѣ)сари и г(осподи)нѣ своемъ, наипаче же яко по о(т)ци. В не(дѣ)лю на ночь преставися на Филипově д(е)нѣ, и тако спрятавше тѣло его въ ц(е)ркви с(вя)т(о)го Фѣдора, въ о(т)ни ему монастыри [9, 322].

Для тогочасного книжника Ізяслав — взірцевий лицар честі, завжди готовий постояти за своє ім'я і свою «часть» Руської землі. Київ для цього князя був беззаперечним політичним центром Русі і мав над ним притягальну сакральну силу. Окрім того, як свідчить літопис, він намагається дотримуватися укладених угод, підтверджених «хресним цілуванням». Оборона Русі й християн від кочовиків (половців) і навіть смерть у цій боротьбі для Ізяслава Мстиславича та князів із його оточення — благородна й богоугодна справа, заради якої вони завжди готові оголити мечі.

Маючи на увазі саме постать Ізяслава, М. Грушевський вибудував зразок класичного середньовічного князя-воїна:

Справжній муж повинен бути на все готовим, спокійно глядіти в очі смерті і не тікати суда Божого. Мужньому князеві годилось на чолі полку розпочати битву і дати приклад воякам. Битва — се був майже побожний акт: віддання себе Божій силі. Смерть на полі битви з іншим братом-князем тому не мала в собі нічого страшного, нікого не обурювала. Се був суд долі, котрий належало прийняти спокійно і гідно [2, 40].

Ці риси чітко відстежуються в літописному образі Ізяслава. Загострене почуття честі й самоповаги раз у раз штовхали його до зброї та пролиття крові, але на полі бою він незмінно фігурує як лицар: після однієї з битв Ізяслав, незважаючи на серйозні поранення, поспішає до тіла загиблого ворога — чернігівського князя Володимира Давидовича, щоб оплакати його смерть. Ізяслав не жалів своїх воїнів, але й не ховався за їхніми спинами. Природно, що він не шкодував і ворогів. Але вшанувати вбитого супротивника шляхетного походження — це частина середньовічного лицарського етикету, і літописець уміло вписує в нього свого героя.

Напрацювання кількох поколінь істориків і філологів дають підставу визнати, що автор значної частини (кількох великих фрагментів) Київського літопису — Петро Бориславич. Він був не лише впливовим боярином, послом, літописцем, біографом князя Ізяслава Мстиславича. Найімовірніше, він був також укладачем багатьох його листів, брав участь у формуванні внутрішньої та зовнішньої політики князя.

Петро Бориславич, добре обізнаний зі зразками літописання і загальном книжної словесності своєї доби, відповідним мовним етикетом, зміг сформуванати власний неповторний стиль. Йому притаманні характерні для середньовіччя символічне осмислення історичних подій та християнський світогляд. Своїх героїв-князів автор намагається вписати в традиційні рамки лицарської моралі, але їхні вчинки часто суперечать їй.

За своєю природою *Повість про Ізяслава* відрізняється від типових для свого часу воїнських повістей, зазвичай присвячених якійсь окремій військовій події: битві, війні, військовій кампанії. Вона охоплює вісім найбурхливіших років із життя Ізяслава Мстиславича, сповнених десятками битв, численних перемог і поразок, дипломатичних успіхів і невдач, трьох перебувань на великокняжому київському столі. Тому цей твір можна означити як повість-хроніку або біографічну літописну повість. Композиційно він складається з оповідей-історій, кожна з яких має оригінальний сюжет, але спільного головного героя. Географія описуваних подій у кожній оповіді своя, проте Київ завжди залишається для автора центром творення історії, рушієм подій більшого чи меншого масштабу. Головна стильова ознака твору — діалогічність. Пряма мова посилює достовірність викладу і водночас увиразнює його художність.

Найімовірніше, Петро Бориславич планував уключити свою *Повість* до центрального, «столичного», літопису, яким урешті і став Київський ізвод. До того ж, як зазначалося вище, цей книжник, на думку кількох учених, був автором зведення 1190 р., що безпосередньо передувало праці ігумена Мойсея.

Літературний хист Петра Бориславича, його талант у роботі з деталями (історичними й художніми), професійний і водночас «орнаментальний» коментар до історичних подій роблять частину Київського літопису, умовно означену як *Повість Ізяслава*, найціннішим її фрагментом як для літературознавців, так і для істориків.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Блок М.* Феодальне суспільство / Пер. з франц. В. Шовкуна. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с. URL: <http://izbornyk.org.ua/bloch/blo03.htm>
2. *Грушевський М.* Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. Т. 3. Київ: Либідь, 1993. 285 с.
3. *Еремін І.* Киевская летопись как памятник литературы // ТОДРА. Москва—Ленинград, 1947. Т. 7. С. 67—97.
4. Історія української літератури: У 12 т. Т. 1. Давня література (X — перша половина XVI ст.). Київ: Наукова думка, 2013. 840 с.
5. *Котляр М.* Київський літопис XII століття. Історичне дослідження. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 316 с.
6. *Котляр М.* Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі. Київ: Наш час, 2010. 280 с.
7. *Ле Гофф Ж.* Цивілізація середньовікового Запада / Общ. ред. Ю. Л. Бессмертного. Редактор Е. Н. Самойло. Переводчики: Е. И. Лебедева, Ю. П. Малинин, В. И. Райцес, П. Ю. Уваров. URL: <https://booksonline.com.ua/review.php?book=80530> (30.10.2013)

8. Махновець Л. Від перекладача // Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. XVI+591 с.
9. Полное собрание русских летописей. В 35 т. Т. 2. Ипатьевская летопись. Санкт-Петербург, 1908. 638 с.
10. Прицак О. Вступ [До видання: Староруські київські і Галицько-Волинські літописи: Острозький список (Хлебніковський) і список Четвертинського (Погодінський). Гарвардська бібліотека давнього українського письменства. Т. VIII. The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Četvertyns'kyj (Pogodin) Codices (Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Vol. VIII). Harvard University Press, 1990, P. xxxix-lxii. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/pritz.htm>
11. Франчук В. Киевская летопись. Состав и источники в лингвистическом освещении. Киев: Наукова думка, 1986. 183 с.
12. Франчук В. Київський літопис // Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kyivsky_litopys
13. Франчук В. Петро Бориславич // Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Петро_В
14. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.
15. Чугаєва І. Чернігівське літописання XI—XIII ст.: історіографічний міф чи історичне джерело? Чернігів: ПАТ «ПВК “Десна”», 2018. 336 с.

Отримано 7 квітня 2021 р.

REFERENCES

1. Bloch, M. (2001). *Feodalne suspilstvo* (Shovkun V., Trans.). Kyiv: Vyd. dim “Vsesvit”. <http://izbornyk.org.ua/bloch/bl03.htm> [in Ukrainian]
2. Hrushevskiy, M. (1993). *Istoriia ukrainskoi literatury* (Vol. 1-6; Vol. 3). Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]
3. Eremin, I. (1947). Kievskaja letopis kak pamiatnik literatury. *Trudy otdela drevnerusskoi literatury*, 7, 67-97. [in Russian]
4. *Istoriia ukrainskoi literatury*. (2013) (Vol. 1-12; Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
5. Kotliar, M. (2009). *Kyivskiy litopys XII stolittia. Istoryczne doslidzhennia*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
6. Kotliar, M. (2010). *Narysy voiennoho mystetstva Davnoi Rusi*. Kyiv: Nash chas. [in Ukrainian]
7. Le Goff, J. (1992). *Tsivilizatsiia srednevekovogo Zapada*. (Lebedeva E. I., Malinin Yu. P., Rajces V. I., Uvarov P. Yu., Trans.). <https://booksonline.com.ua/review.php?book=80530> (30.10.2013) [in Russian]
8. Makhnovets, L. (1989). Vid perekladacha. In *Litopys ruskyi* (Makhnovets L., Trans.). (p. I—XVI). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
9. *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. (1908). (Vol. 1-35; Vol. 2). St. Petersburg. [in Russian]
10. Pritsak, O. (1990). Vstup [Do vydannia: *Staroruski kyivski i Halycsko-Volynski litopysy: Ostrozkyi spysok (Khebnikovskiy) i spysok Četvertynskoho (Pohodinskyy)*. *Harvardska biblioteka davnoho ukrainskoho pysmenstva* (Vol. VIII; p. xxxix-lxii). Harvard University Press] <http://litopys.org.ua/rizne/pritz.htm> [in Ukrainian]
11. Franchuk, V. (1986). *Kievskaja letopis. Sostav i istochniki v lingvisticheskom osveshchenii*. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian]
12. Franchuk, V. (2007). Kyivskiy litopys. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. http://www.history.org.ua/?termin=Kyivsky_litopys [in Ukrainian]
13. Franchuk, V. (2011). Petro Boryslavych. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. http://www.history.org.ua/?termin=Петро_В [in Ukrainian]
14. Chyzhevskiy, D. (1994). *Istoriia ukrainskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu)*. Ternopil: Femina. [in Ukrainian]
15. Chuhaieva, I. (2018). *Chernihivske litopysannia XI—XIII st.: istoriografichnyi mif chy istorychne dzherelo?* Chernihiv: PAT “PVK Desna”. [in Ukrainian]

Received 7 April 2021

Hennadii NOGA, PhD, senior research fellow
Shevchenko Institute of Literature
4 M. Hrushevskoho st., Kyiv, 01001
e-mail: noga@ilnan.gov.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7535-6330>

THE KYIV CHRONICLE OF THE 12TH CENTURY:
THE AUTHOR IN SEARCH OF A HERO

The Kyiv Chronicle is a continuation of the most famous piece of the Ukrainian Chronicle Corpus — The Tale of Bygone Years. In manuscript collections of the 15th-18th centuries, it is an integral part of the chronicle of Rus, describing the events from 1117 to 1198. Ukrainian scholars traditionally work with the oldest record — the Hypatian Codex created before 1425. This text has undergone the least interference from scribes. Several generations of authoritative medievalists studied the stylistics and genre diversity of the work in detail. They convincingly argued that the Kyiv Chronicle became a compilation of individual literary pieces. The works were gathered, edited, and compiled by the abbot of Vydubychi St. Michael's Monastery in Kyiv Moisei at the end of the 12th century. There were four compilations — from 1168, 1170, 1179, and 1190, which formed the basis of Moisei's version.

Petro Boryslavych's style in the Kyiv Chronicle can be traced most clearly, and scholars attribute the authorship of the most part to him. In particular, Ukrainian and foreign medievalists have no doubt that he was the author of the chronicle fragment that deals with the life of Iziaslav Mstyslavych, his son Mstyslav Iziaslavych and his nephew Riuryk Rostyslavych. The study focuses on the features of the Kyiv Izvod text authored by Petro Boryslavych. The author aimed not just to glorify his prince-patron but tried to model the ideal image of a ruler, describing the actions and characterizing the personalities of contemporary rulers. As to the genre peculiarities of the Tale of Iziaslav, it significantly differs from the other stories on one important event in the life of princes that were singled out by the researchers within the Kyiv Izvod. The Tale of Iziaslav is a large text that covers events of a long period. Therefore, it is reasonable to define this work as a story-chronicle or a biographical chronicle.

Keywords: chronicle, tale, Kyiv Izvod, dialogue, hero.